

El Patrimoni Cartogràfic. Passat i present dins l'àmbit mallorquí

MONTSERRAT GALERA I MONEGAL*

Dins del II Congrés sobre el patrimoni cultural mallorquí, titulat *El nostre patrimoni cultural: la defensa dels fons bibliogràfic, documental i gràfic*, organitzat per la Societat Arqueològica Lul·liana de Palma de Mallorca i celebrat en aquesta capital durant els dies 26 al 29 de febrer de 1992, es preveïé dedicar, tal i com suggereix el seu títol, una ponència al material gràfic.

Aquesta responsabilitat es confià a la Cartoteca de Catalunya de l'Institut Cartogràfic de Catalunya, que per la seva banda va valorar molt positivament l'oportunitat de poder tractar aquest tema amb un cert detall. S'ha de matisar, però, que des de la Cartoteca de Catalunya es proposà als organitzadors que en l'esmentada ponència, el concepte relativament general de material gràfic, fos referit només al material cartogràfic, degut a l'especialització del centre. Fou un plaer acceptar aquesta gentil invitació pel repte que suposava poder parlar d'aquest punt en un país amb un patrimoni cartogràfic tan ric i tan important com anirem veient al llarg de la intervenció. En canvi, ja d'entrada en coneixia que tot aquest patrimoni no era pas recolzat per una infraestructura idònia que es fes càrrec del seu autèntic valor real, infraestructura que comportaria el seu tractament en profunditat, de forma que previ procés de control i estudi, estés a l'abast dels usuaris locals i foranis en unes condicions dignes, i a poder ésser òptimes.

Es en aquest sentit que es desenvoluparà aquest escrit: demostrant la inestimable i molt notable aportació mallorquina a la història de la cartografia, com a argument per a sol·licitar una atenció per part dels responsables adients que permeti salvar la seva memòria i el seu record per a les futures generacions.

A nivell general i teòric les raons de la presència d'un patrimoni cartogràfic important en alguns països o àrees geogràfiques són tres: 1) raons de tipus bèl·lic, 2) en funció de la pròpia situació geogràfico-estratègica, i 3) com a conseqüència de l'evolució urbana i econòmica d'aquest territori.

* Cap de Secció de la Cartoteca de Catalunya

En el cas concret de la illa de Mallorca, i sortosament, la primera raó hi té una incidència mínima. Un petit incís en aquest punt ens permet de recordar que els països amb un bagatge bèl·lic considerable en el desenvolupament de la seva pròpia història, compten amb una gran quantitat de material cartogràfic producte de les necessitats del coneixement del terreny que necessitaven tenir les tropes dels dos costats que intervenien en la guerra. Sense necessitat de moure's de l'arxipèlag, tenim l'exemple de l'illa de Menorca que fou objecte de l'interès dels cartògrafs anglesos i francesos en els anys en que fou presa pels exèrcits d'aquests dos països.

En canvi si que el conjunt de les Illes queda absolutament afectat, en sentit positiu es clar, per la segona motivació i en una alta proporció també per la tercera, per tant per la seva privilegiada posició, geogràfica en tant que arxipèlag mediterrani i per l'evolució urbana de varis dels seus municipis.

El llibre de Julio Rey Pastor i Ernesto García Camarero, *La cartografía mallorquina*, que tot i haver-se publicat ja fa més de 30 anys segueix tenint validesa, si més no pel fet de no existir un estudi actualitzat amb les darreres aportacions i descobertes, cita els següents cartògrafs mallorquins autors de cartes portolanes i atlas, tots ells figures de primer ordre:

Bertran, Jacobo	Olives, Domingo
Bentran, Joan	Olives, Jaume
Caloiro y Oliva, Jacobus	Olivo, Bartolomé
Caloiro y Oliva, Juan Bautista	Olivo, Brasito
Caloiro y Oliva, Plácido	Ortis, Juan
Cavallini Giovanni Batista	Panades, Banet
Cavallini, Pietro	Pilestrina, Salvat de
Cresques, Abraham	Prunes, Los
Cresques, Jafuda	Prunes, Bautista
Dalorto, Angelino de	Prunes, Juan
Domenech, Arnaldo	Prunes, Juan Bautista
Dulcert, Angelino	Prunes, Mateo
Ferrer de Blanes, Jaime	Prunes, Pere Joan
Ferreros, Rainaldo Bartolomeo de	Prunes, Vicente
Gómez Oliva	Riezo, Juan Alias Oliva
Martines, Joan	Rios, Andres
Oliva, Diego Juan	Ripol, Berenguer
Oliva, Francisco I	Rosell, Pere
Oliva, Francisco II	Russo, Giacomo
Oliva, Joan	Russo, Pietro
Oliva, Juan alias Riezo	Soler, Guillermo
Oliva, Plácido	Valseca, Gabriel de
Oliva, Salvador	Viladestes, Johanes de
Olives, Bartolomeu	Viladestes, Mecia de

El primer que sorpren d'aquesta llista és la repetició de cognoms. Això indica una forta tradició familiar en l'art de la producció cartogràfica, no necessàriament produïda a les Illes, ja que en alguns casos aquests cartògrafs treballaven a Itàlia (Mesina) o a França (Marsella). I si s'haguessin de destacar alguns noms, tot i tenir present la gran categoria professional de tots, citaria els Cresques, pare i fill, autors del mapa del món conegut a finals del segle XIV (des de les Açores fins a la Xina), i que ha passat a la història amb el nom d'*Atlas Català*, l'original del qual es conserva a la Biblioteca Nacional de París i es considerat un dels manuscrits més valuosos de la seva riquíssima col·lecció.

Aquesta relació de noms gloriosos per a la història de la cartografia universal es deu a la presència de l'escola mallorquina que durant l'Edat Mitjana juntament amb l'escola genovesa dominaven la cartografia del Mediterrani. A banda, doncs, de la categoria individual d'aquests noms, el fet de la situació estratègica de Mallorca i de Genova hi jugà un paper important.

Pel que fa a la cartografia Balear no autòctona, per tant la produïda en altres indrets i per cartògrafs no balears, s'ha de citar l'aportació dels famosos Isolaris italians del segle XVI: l'*Isolario* de B. Bordone de 1528 en el que hi apareixen les illes de Mallorca i de Menorca. Tanmateix, aquestes illes apareixen a la famosa obra de G.F. Camocio, *Isole famose, porti, fortezza e terre maritime...*, publicada a Venècia el 1572, i a l'*Isolario de l'Atlante Veneto* de Vincenzo Coronelli, Venècia, 1697.

A partir de finals del segle XVI, tot seguint l'evolució de la història de la cartografia, l'aportació italiana queda substituïda per la producció sortida dels tallers dels Països Baixos i de França. La llista que ve a continuació dona raó dels autors que incloïren les illes Balears en els seus atlas fins als finals del segle XVIII; la columna de l'any es refereix al de la primera edició, amb lo qual s'ha de tenir en compte que cada una d'aquestes imatges es publicà diverses vegades, diferents segons els casos, i d'altra bando no especificables ací.

MOSTRA DE CARTOGRAFIA BALEARS FETA PER CARTÒGRAFS EXTRANGERS

1578	De Jode	(Maiorca et Minorca)
1594	Bourguereau	
1595	Barentsz	
1598	Langenes	(Maiorca et Minorca)
finals XVI	Thevet	
1616	Langenes	(Maiorca et Minorca)
1618	Blaeu	
1628	Mercator	
1633	J. Colom	
1635	Blaeu	(Yvica)
1636	Mercator	(Yvica)

1654	J.J.	
1656	Jacobsz	
1660	A. Colom	
1662	P. Goos	
1664	Doncker	(Maiorca et Yvica)
1682	Van Keulen	
1686	Duval	
1705	De fer	
1707	Loots	
1712	Van der AA	
1734	Van Keulen	
1750	Ottens	
1757	Covens & M.	
1759	Covens & M.	

Una ràpida ullada ens indica que pràcticament tots els noms il·lustres de la història de la cartografia hi són presents. Ben pocs en són absents. Aquesta situació fa que el patrimoni cartogràfic balears sigui relativament dispers per tot el món. Novament recorrerem al llibre de Rey Pastor per indicar la ubicació de les peces mallorquines autòctones, en la seva gran majoria portolans medievals.

UBICACIÓ DE LA CARTOGRAFIA MALLORQUINA DELS SEGLES XIV AL XVII

<i>Pais</i>	<i>Nº ciutadans</i>	<i>Nº entres</i>	<i>Nº peces</i>
Alemanya	8	11	18
Austria	1	2	3
Belgica	1	1	1
Espanya	6	17	26
U.S.A.	6	6	37
Finlandia	1	1	2
França	4	5	37
Gran Bretanya	5	9	51
Holanda	1	1	1
Italia	29	74	153
Portugal	1	1	1
Suecia	1	1	1
Suïssa	1	1	1
Turquia	1	1	2
Totals	66	131	334

Font: REY PASTOR, Julio y GARCIA CAMARERO, Ernesto: *La cartografia Mallorquina*, Madrid: C.S.I.C., 1960.

Sembla que en aquesta relació no hi consta la col·lecció custodiada avui en dia a la Fundació Bartomeu March Servera, de la qual es parlarà més endavant.

Com a complement d'aquesta informació es dona a continuació una relació de centres que alhora que poden tenir cartografia balear de l'època medieval, tenen també una bona mostra de cartografia de segles posteriors, en principi impresa. Correspon a centres del territori nacional i estranger. En ambdós casos el criteri seguit per a la seva selecció ha estat el resultat de la consulta directa i personal de la sotassignada:

Madrid: Biblioteca Nacional
 Instituto Geográfico Nacional
 Museo Naval
 Servicio Geográfico del Ejército
 Servicio Histórico Militar

Barcelona: Biblioteca de Catalunya
 Museu Marítim

Cádiz: Instituto Hidrográfico de la Marina

Simancas: Archivo General de Simancas

Paris: Bibliothèque Nationale (Département des Cartes et Plans). En aquesta secció de la Biblioteca Nacional s'hi conserva una col·lecció de cartes nàutiques fetes sobre pergamí, i que constitueix un dels fons més importants del món sobre aquest tema. Una gran majoria són bé obra d'autors mallorquins o bé s'han de considerar cartografia mallorquina pel fet de representar la seva àrea geogràfica. L'obra *Catalogue des Cartes nautiques sur vélin*, Paris: Bibliothèque Nationale, 1963, XV + 315 p. + 1 full, recull àmpliament documentats tots aquests fons.

London: British Library (Map Library)

London: British Library (Manuscript Department)
 En aquesta secció, i segons la informació de l'obra *Catalogue of the Manuscript Maps Charts & Plans and of the Topographical Drawings in the British Museum*, s'hi conserven 13 plànols manuscrits de Mallorca, 41 de Menorca i 8 entre Eivissa, Formentera i Cabrera.

Amsterdam: Vrije Universiteit (Kaartenverzameling)

Washington: Library of Congress (Geography & Map Division)

És evident, però, que les principals cartoteques dels països estrangers, pel sol fet de comptar amb unes col·leccions riquíssimes d'atles, també tenen entre els seus fons una important presència de cartografia balear.

Fins ací només hem tractat d'una forma aproximada la presència de la cartografia mallorquina i balear fora del propi territori. Quins són, però, els centres locals que alberguen o podrien albergar una bona mostra d'aquesta ingent producció? En primer lloc, s'ha de citar la impressionant col·lecció de portolans i atlas que formen part dels fons de la Fundació Bartomeu March. Aquesta col·lecció s'inicià possiblement en els anys 30 i a part d'alguna nova adquisició queda tancada cap a 1970, aproximadament.

Per a enfatitzar, tal i com es mereix, aquesta col·lecció, donaré una relació pràcticament completa de les seves peces més exquisides:

- Carta Nàutica de Gratius Beninchasa, Venècia, 1468
- Carta Nàutica de Jacobus Russus, Messina, 1535
- Carta Nàutica de Jaume Olives, Nàpols, 1564
- Carta Nàutica de Jaume Olives, Barcelona, 1571
- Carta Nàutica Anònima (atribuïda a Mateu Prunes, segle XVI)
- Atlas de Joan Oliva, Messina, 1582
- Atlas de Joan Oliva, Messina, 1614
- Carta Nàutica de Joan Oliva, Livorno, 1620
- Atlas de Juan Battista Cavallini, Livorno, 1614

També cal comptar amb el material custodiat a l'Arxiu del Regne de Mallorca. La seva documentació, entre d'altra, és relativa al Règim Municipal i Administratiu de l'illa, a la Comunitat de les viles de Mallorca i a la Reial Audiència. Aquesta documentació concreta sovint va acompanyada de material gràfic, que en una gran majoria de casos es pot considerar material cartogràfic: són plànols, esquemes, esbossos de territoris que formaven part del tema de l'expedient. En la fitxa corresponent de l'arxiu s'indica quan l'expedient va acompanyat d'aquest material. En una segona fase seria desitjable crear un fitxer propi paral·lel que sens dubte aportaria una gran riquesa al patrimoni cartogràfic mallorquí.

D'altra banda, a la Biblioteca Municipal de Palma s'hi pot trobar una bona possibilitat de crear una cartoteca local. Segons les informacions que m'han facilitat, és previst de desdoblar els actuals fons en dos centres de caire ben diferent: un destinat a la biblioteca per al gran públic i un altre on es reuniria el material antic, l'arxiu històric municipal i els plànols de la ciutat de tipus municipal, i que seria pensat com a centre de consulta per a especialistes i investigadors. En aquest embrió de cartoteca s'hi podria afegir sense massa esforç econòmic ni real una col·lecció de la producció actual de cartografia a nivell nacional amb l'adquisició dels fulls que corresponen a les Illes Balears. Pel que fa al catàleg de cartografia militar, s'ha de comptar amb les escales 1:800.000 (sèrie 8 C), 1:400.000 (sèrie 4 C), 1:200.000 (sèrie 2 C), 1:100.000 (sèrie C), 1:50.000 (sèrie L), i 1:25.000 (sèrie 5 V). Dels mapes publicats per l'Instituto Geografico Nacional, caldria comptar amb les escales

1:500.000, 1:200.000, 1:50.000 i 1:25.000. En totes aquestes sèries, les Balears tenen els seus propis fulls, i el seu nombre varia lògicament en funció de l'escala. Tanmateix, s'hauria de comptar amb la producció de l'Institut Cartogràfic de Catalunya referida a les Illes Balears.

Dins d'aquest context de presència cartogràfica de les Illes, s'ha de fer esment del resultat de 4 concursos convocats per la Conselleria d'Obres Públiques i Ordenació del Territori del Govern Balear a fi d'elaborar a escala 1:5.000 els següents mapes topogràfics:

1. Illa de Menorca
2. Illes d'Eivissa i Formentera
3. Municipis interiors de Mallorca
4. Municipis costaners de Mallorca

L'Institut Cartogràfic de Catalunya va guanyar els 3 primers concursos, i el darrer fou otorgat a l'empresa EMISA. L'Institut Cartogràfic de Catalunya, juntament amb la Conselleria del Govern Balear pactaren la definició cartogràfica. També se signà un subcontracte amb la Universitat de les Illes Balears, concretament amb el Departament de Ciències de la Terra, a fi de comptar amb el seu assessorament tècnic per a l'elaboració d'un recull de toponímia que supervisa el Servei de Normalització Lingüística de la Conselleria de Cultura. Aquest recull serà el primer fet d'una forma sistemàtica referit a aquesta escala. Aquesta producció cartogràfica es conserva digitalitzada i no es prevista, de moment, la seva impressió.

Els mapes de les Illes publicats per l'Institut Cartogràfic de Catalunya, juntament amb el Govern Balear, són els següents:

- Mapa d'imatge satèl·lit de les Illes Balears 1:100.000 (3 fulls):
 - Mallorca (1^a i 2ª edició)
 - Menorca
 - Pitiüses

Fins ací, la informació de la qual disposa la responsable d'aquestes línies. Tot i ésser molt conscient de que és molt perfeccionable, i actualitzable en alguns casos, penso que és més que suficient per plantejar-se seriosament la possibilitat de planificar una infraestructura mínima, i assequible a les circumstàncies actuals, que permeti crear unes seccions especialitzades dins de centres més generals que acullin, conservin i posin a l'abast del públic aquest important patrimoni.

S'ha demostrat quelcom molt important. I és que les Balears han estat un territori privilegiat, objecte de l'interès dels cartògrafs des d'almenys fa 700 anys. I això en números absoluts ha produït una gran quantitat d'ítems que constitueixen el que podríem dir-ne la matèria prima sense la qual, òbviament, no ens podríem plantejar un projecte d'organització.

Dins del món de l'arxivística es considera com a bàsic un esquema que respon a les següents etapes: Recollir, conservar i servir. Parlarem molt breument d'aquests tres punts aplicats al tema que avui ens preocupa i naturalment partint de la base que s'ha d'adaptar a les possibilitats reals.

Pel que afecta a la idea de RECOLLIR, i per a aquest cas concret, la proposta feta des d'aquesta taula consisteix en interpretar el significat d'aquest verb en un triple sentit:

1) En funció de cercar, concentrar i reunir en els centres locals adequats la documentació cartogràfica existent sobre l'illa a fi de preparar-la per a un tractament adequat. D'aquests centres ja se n'ha parlat amb suficient detall. Ací, però, voldria afegir la presència a la capital de l'illa d'arxius i biblioteques particulars procedents de conegudes i molt antigues famílies mallorquines que encara avui en dia conserven el seu patrimoni arxivístic i que donen facilitats per a consultar-lo en les seves pròpies dependències. Aquests arxius, examinats amb cura i deteniment, poden aportar una gran quantitat de material cartogràfic local que sense cap mena de dubte enriqueixen el ja molt ric patrimoni balear conegut.

2) També fora molt interessat la creació d'una base de dades on s'hi pogués consultar la màxima informació sobre la presència de la cartografia de les illes (obra d'autors autòctons o no) escampada, tal i ja com s'ha dit, per tot el món. Penso que el resultat seria espectacular i gratificant. Aquesta base de dades s'hauria d'ubicar en el lloc més adequat.

3) El tercer camí dins de la primera etapa arxivística, en realitat prearxivística, seria el recull de material cartogràfic contemporani, per tant el que produeixen les institucions públiques pertinents: Instituto Geográfico Nacional, Servicio Geográfico del Ejército, Institut Cartogràfic de Catalunya, etc. També s'han donat prèviament dades i propostes concretes sobre aquest punt.

La segona premisa es refereix al fet de CONSERVAR. Ací també el mot té més d'una interpretació. En primer lloc, en el sentit estricte del verb, es pot referir a la conservació del material en condicions físiques correctes pel que afecta a instal·lació, condicions ambientals, mobiliari adequat, protecció amb fundes de polièster no àcid, etc.

Com a segona possibilitat pot ésser necessari fer úm d'un servei de restauració almenys per a les peces més deteriorades. Aquest servei resulta, per raons òbvies d'haver-hi de dedicar moltes hores, relativament oneros. Però hi ha determinades unitats que tot i això el requereixen.

Les dues premises anteriors porten automàticament a la tercera i definitiva que és la de SERVIR. En aquesta etapa s'hi consideren dos conceptes, el que correspon al tractament tècnic del material i el de l'acció cultural projectada cap a l'exterior que permet la difusió de la informació a tots els àmbits potencialment interessats. Per al primer punt, al parlar de tractament tècnic, ens referim a tot el procés de catalogació i classificació. No és possible parlar a fons ací d'aquesta àmplia temàtica. Només es deixa apuntada la presència d'una normativa internacional pensada per al material cartogràfic, en tant que material específic i amb personalitat pròpia. Normativa que s'ha de seguir en el nivell que permetin les circumstàncies, tant pel que afecta la catalogació, per tant la descripció del document, com per la que afecta la classificació. No es recomana en absolut apartar-se d'aquestes normes, ja que la utilitat de parlar un sol llenguatge a l'hora de les descripcions documentals és suficientment òbvia com per no haver de cercar arguments demostratius.

L'altre factor decisivament important en la tercera etapa, correspon a la necessitat de la difusió d'aquest fons, a fi de fer patent la seva gran utilitat i servei en el món de la investigació i de la recerca. Precisament sobre aquest tema, *Difusió i promoció dels materials cartogràfics*, se celebrarà el VIIIè Congrés del Groupe des Cartothécaires de LIBER (Barcelona, del 28 de setembre al 2 d'octubre de 1992).

He deixat a posta per al final el tema referit als col·leccionistes de cartografia local. En aquest sentit a Mallorca, i en general a les illes, el balanç és positiu, ja que es coneixen unes quantes col·leccions francament importants i d'altres més discretes, però igualment destacables ja que ajuden a donar un bon tó al conjunt. Davant d'una bona col·lecció local sempre s'ha de tenir present, per si les circumstàncies ho requereixen, d'assegurar la seva continuïtat com a unitat i de preveure que no arribi un moment en que entri en una fase de dispersió. Tanmateix del punt de vista de protecció dels béns culturals locals s'han de fer els possibles perquè no surti del seu propi àmbit a fi que apssi a formar part del patrimoni públic local.

Malauradament aquest fet es produeix amb massa freqüència arreu. En els millors dels casos això pot provocar que la comunitat perdi aquest patrimoni al qual hi té tot el dret; però en la majoria d'ocasions el que en realitat succeeix és que en la segona part d'aquestes operacions, per raons comercials, la col·lecció es dispersa, s'escampa i, per tant, fins i tot es perd per a la societat en un sentit ampli. És possible i factible que les col·leccions privades passin de pares a fills durant varies generacions. Però l'experiència ens demostra que, en qualsevol activitat de la vida, en molt poques ocasions o en cap es resisteix el pas del temps més enllà de 3 ó 4 generacions. No es pot comptar, per tant, que aquest procés hereditiu es perpetui indefinidament.

La societat ha de pressionar, insistir, reclamar a qui pertoquei –en principi i bàsicament l'administració pública, però també avui en dia s'ha de comptar amb els sponsors privats– a fi de conscienciar i fer veure la importància de donar suport a totes aquestes activitats. Però és evident que qui té l'última paraula i la total responsabilitat és l'administració que té una obligació moral de valorar, protegir i subvencionar el patrimoni cultural propi. Així, en el camp estrictament cartogràfic, seria possible comptar amb la presència de cartoteques amb fons local, que amb el temps s'anirien ampliant tant pel propi creixement natural com per la confiança que inspirarien als col·leccionistes locals a dipositar, quan ho creguin convenient, els seus fons a mans de l'administració pública amb la garantia i la seguretat que això no significarà la seva destrucció, pèrdua o falta de control.

Malauradament aquesta no és la situació actual, que no cobreix ni els mínims més elementals. Des d'aquestes ratlles, i amb caràcter general per a una gran part de la nostra societat, es vol posar en evidència la gravetat de la situació i fins a quin punt pot perjudicar al patrimoni cultural aquesta actitud poc comprensiva de l'administració. Amb motiu d'aquest congrés s'han intentat fer unes propostes concretes, en un camp específic concret, i per a

una societat determinada. Però essent molt conscient que propostes sense ajuda no serveixen absolutament de res, ni van enlloc. El patrimoni cartogràfic mallorquí i balear en general, per les seves especials característiques, requereixen el recolzament de tots.